

Darius Baronas

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS PUŠKORIAI ŽYGIMANTO AUGUSTO LAIKAIS (1548-1572)

16 a. LDK puškoriai* (artileristai) Lietuvos istoriografijoje beveik netyrinėta socialinė grupė. Šią socialinę grupę panagrinėsime dviem aspektais: puškorių socialinė ir ekonominė padėtis; puškorių tarnyba. Pastaroji dalis palies kai kuriuos karinės technikos istorijos aspektus, praplės mūsų žinias apie 16 a. artilerijos parką ir leis pagrįsčiau teigti, kad 16 a. LDK buvo ne vien žemės ūkio kraštas.

Puškorių socialinė kilmė

Visuomenėje, kurioje dar nebuvo galutinai susiformavę luomai, "tarpluominio" žmogaus priklausomybę vienam ar kitam luomui lėmė ne vien jo tarnyba. Todėl asmenys, kurie pagal profesiją buvo puškoriai, galėjo priklausyti skirtingiems luomams. Priklausomumas skirtingiems luomams ypač tikėtinas iki 16 a. vidurio, nes tuo metu dar nebuvo galutinai susiformavusi luominė visuomenė.

Vieną 1518 m. dieną įvyko ginkluotas susirėmimas tarp Žemaitijos seniūno Želvos vietininko Vaitoškos palydos ir Bresto seniūno Jurgio Iljiničio pa-

---

* Terminu puškorius atitikmuo yra patrankininkas. Aš pirmenybę teikiu pirmajam terminui, nes K. Sirvydas savo Trijų kalbų žodyne vartojo žodį puškorius ir lietuvių kalboje iki šių dienų išliko pavardė Puškorius. Taigi šio žodžio lietuviška vartoseną yra paliudyta ir istoriniame šaltinyje, ir asmenvardžiu.

valdinių. Pasak Vaitoškos, Sidorovičių kaimo gyventojai jį ir jo palydovus užpuolė: du užmušė, keletą sužeidė. Tarp sužeistųjų buvo puškorius Balceris. Teismas, sprenddamas šią bylą, nukentėjusiam puškoriui priteisė 12 kapų grašių atlygio, motyvuodamas, kad jis buvo šlėkta¹. Pagal šį dokumentą galime spręsti, kad pasitaikydavo puškorių, priklausančių kilmingajam luomui. Matyt, panašaus statuso buvo ir Lydos pilies puškorius Mikalojus. Jis ir jo motina bajorė padavė į teismą Anykščių valdytoją, Trakų vaivadaitį, Jurgį Grigorjevičių, atėmusį jų tėvoniinę žemę². Po 16 a. vidurio reformų luominės priklausomybės kriterijai buvo teisiškai aiškiai apibrėžti, todėl galima tikėtis, kad kilmingajam luomui nepriderančių profesijų atstovai lyg ir negalėjo kartu būti ir šlėktos, ir puškoriai. Antrasis Lietuvos Statutas (1566 m.) nustatė, kad šlėktos, persikėlę gyventi į miestus ir vertęsi amatais, netekdavo kilmingojo žmogaus prerogatyvų. Tačiau jos galėjo būti gražintos, jeigu šlėkta ar jo vaikai vėl imdavo gyventi kaip pridera kilmingiesiems³. Tas pats būdavo ir puškoriams. Pavyzdžiui, 1579 m. Vilniaus kapitulos aktuose minimas nobilis Matas, puškoriaus Jokūbo sūnus⁴. Matyt, Matas atgavo kilmingojo teises, kai nustojo sekti tėvo pėdomis.

Jeigu ką tik paminėtus puškorius galėtume priskirti pagal kilmę prie aukščiausio puškorių sluoksnio, tai puškorius valstiečius - prie žemiausio. Antai 1569 m. Žygimantas Augustas paskelbė raštą, kuriuo iš puškorių tarnybos buvo atleisti Šiaulių ekonomijos pavaldiniai. Pasirodo, kad kai Didžiajam kunigaikščiui prireikė papildomų puškorių, tai nuo čišo mokėjimo ir kitų prievolių buvo atleisti kai kurie valstiečiai ir jiems skirta puškorių tarnyba, o kai ši jų tarnyba tapo neberekalinga, jie buvo gražinti į ankstesniąją⁵. Prie tėvoniinių amatininkų sluoksnio tenka priskirti kai kuriuos Gardino pilies puškorius. 1559 m. puškoriai Jonas ir Stasys kreipėsi į Lietuvos Didįjį kunigaikštį prašydami, kad jo pareigūnai nenuvarinėtų jų nuo neprievoliųjų valakų ir kad jie būtų palikti puškoriais. Nors valdovui tokių puškorių nereikėjo, tačiau vis dėlto jiems buvo parodyta malonė, negražinant jų į lažą, bet skiriamant šaulių tarnybą⁶. Tokia Didžiojo kunigaikščio malonė buvo nedidelė pagoda, nes šaulių tarnyba buvo sunki ir nelabai viliojo savanorius⁷. Kartais

¹ Русская Историческая Библиотека. Литовская Метрика. СПб, 1903. Т.20. (- РИБ т.20...) Кн.3. ст.1238.

² Ten pat. ст.1124 - 1125

³ З.Ю.Копыцкий. Города Великого Княжества Литовского в государственном законодательстве XVI - первой половины XVII века //1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas. V., 1982. P.22.

⁴ МАН. F43-214. l. 79

⁵ Lietuvos Metrika(toliau - LM). Knyga Nr.52, l. 30: "A tak iz teraz tej sluzby waszej puskarskiej zadna nie jest nam potrzeba, tedy my na czas s tej sluzby waszei puskarskiej was wizwolamy, a za siena toi ze powinncosi jakoscie z starodawna czinsze do skarbow naszych placic powinni.... i roskazujemy wam iz byscie juz wiecej tej sluzby puskarskiej, na ktorą bili obrany nie pilnowali i nie się nieudawali..."

⁶ LM-42, l. 20-20v; 30-30v...

⁷ S. Kobielski. Polska bron: palna(toliau - S Kobielski.Polska bron...). Wroclaw etc., 1975.s.32.

kai kuriems į šaulių tarnybą skiriamiems puškoriaus pasisekdavo ir jie būdavo paliekami prie įprastos savo tarnybos⁸. Apibendrinant galima teigti, kad "laikinių" puškorių statusas priklausė tik nuo kunigaikščio valios. Už puškorių tarnybą jie būdavo atleidžiami nuo valstietišku prievolių, bet negaudavo atlyginimo pinigais.

Didžiąją puškorių dalį sudarė nuolatiniai puškoriai amatininkai, turėję teisę nutraukti tarnybą ir iškelti kitur, t. y. laisvi žmonės. Antai Kijevo pilies puškorius Jonas, negavęs už tarnybą sutarto atlyginimo, buvo pasiruošęs ją palikti, tačiau nepasitraukė, nes Žygimanto Senojo potvarkiu buvo įsakyta ne tik dalimis kasmet išmokėti susidariusią skolą, bet ir patį atlyginimą padidinti nuo 20 iki 30 kapų grašių per metus⁹. Akivaizdu, kad toks puškorius niekaip nebūtų pagerinęs savo padėties, jei būtų buvęs paprastas baudžiauninkas. Tokie puškoriai galėdavo kelti tam tikras sąlygas. Kalbant apie ankstesnį laikotarpį, galima sakyti, kad puškorius Jonas, Jogailos pasiūstas pas Vytautą, nepanorėjo išvykti anksčiau, kol jo žmonai bus sumokėti kelionpinigiai¹⁰. Dėl šių priežasčių puškorių galima apibūdinti kaip keliaujantį, samdomą amatininką. Toliau kalbėdami apie puškorius omeny turime būtent šią jų kategoriją.

Puškorius - keliaujantis amatininkas

Pagal puškorių kilmės vietą juos galima suskirstyti į vietinius ir užsieniečius. Pirmieji puškoriai LDK greičiausiai yra buvę vokiečiai, kurių pasirodymą reikia sieti su artilerijos atsiradimu LDK kariuomenėje. 15-16 amžiais LDK atsirado puškorių iš Lenkijos ir Čekijos. Kai kurie vietiniai gyventojai taip pat pramoko puškoriaus amato.

Puškoriaus amato savitumas bei jo atliekamų darbų įvairovė nereikalavo pirklio tarpininkavimo. Todėl pats puškorius turėdavo susirasti šeiminką, kuriam būtų reikalinga jo tarnyba. Artilerijos specialistų poreikis staigiai padidėdavo karų metu. Taikos metu užtekdavo minimalaus puškorių skaičiaus. Likę be tarnybos ar jos negaunantys, traukdavo į kitus kraštus. Artėjant ir jau prasidėjus karui dėl Livonijos, iš Lenkijos karalystės į LDK buvo gabenami ne vien tik karo padargai, amunicija, bet ir siunčiami puškoriai bei kiti amatininkai.

Remiantis Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto dvaro išlaidų knygomis, galima teigti, kad didžiausios puškorių grupės po 50 ir 40 asmenų, ne-

⁸ LM-48, I. 105(1567 02 29).

⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr.10(toliau - LM-10), par. E.Banionis ir A.Baliulis. V., 1997. P.62-63.

¹⁰ Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia. Dworu Krola Wladyslawa Jagielly i Krolowej Jadwigi z lat 1388 do 1420. Wyd. F.Piekosinski. Krakow, 1896, t.15, s.521.(1418m).

skaičiuojant puškoriių pagalbininkų, buvo pasiųstos 1564 ir 1567 m.¹¹. Tai buvusi marga minia. Puškoriai vokiečiai buvo kilę iš šių Vokietijos ir Lenkijos miestų: Drezdeno, Niurnbergo, Gdansko, Torunės, Marienburgo ir kt. Lenkai - iš Krokuvos, Kališo, Konino, Sochačevo... Čekai ir moravai - iš Prahos, Pilzeno, Bratislavos ir kitų miestų. Vienas iš 1563 m. į tarnybą Krokuvoje priimtų ir į Vilnių išsiųstų puškoriių buvo vilnietis Jonas Nedleris¹².

Žinoma, ne kiekvieno LDK istorijos šaltiniuose paminėto puškoriaus kilmės vietą galima išaiškinti. Vietiniai puškoriai taip pat kilnodavosi. Antai Vinicos pilies puškorius Michna buvo kilęs iš Baro miestelio, o Čerkasų pilies puškorius Vorona - iš Minsko¹³.

Puškoriių judėjimas nebuvo vien tik jų asmeninis reikalas. Galima kalbėti net apie organizuotą puškoriių judėjimą. Įstojęs į Lietuvos Didžiojo kunigaikščio tarnybą, puškorius duodavo (bent jau nuo Žygimanto Augusto laikų) priesaiką, kuria pasižadėdavo ištikimai tarnauti, kur tik valdovas jį pasiųstų¹⁴. Puškoriai, nesutinkantys su priesaika, į tarnybą paprasčiausiai nebūdavo priimami¹⁵. Vadinasi, galutinę puškoriių tarnybos vietą nustatydavo kunigaikščio valdžios pareigūnai. 1559 m. pabaigoje LDK, perimdama šešias Livonijos pilies, - Marienhauzeną, Ludzą, Rezeknę, Daugpilį, Sėlpilį ir Bauskę, - pasiuntė į jas ne tik savo artilerijos pabūklus, bet ir 34 puškorius bei 41 pagalbininką¹⁶.

Reziumuojant galima teigti, kad puškoriaus judėjimo laisvę lemdavo jo kaip laisvojo amatininko statusas, tačiau ją varžydavo kariui privaloma disciplina. Priesaikomis ir puškoriių nuostatais, surašytais prieš pat Livonijos karą ir jo metu (1557 ir 1567 m.), buvo palaikoma puškoriių drausmė. Priesaikdinimu buvo siekiama apsisaugoti nuo puškoriių dezertyravimo ar perbėgimo į priešo pusę. Tokių dalykų pasitaikydavo. Pavyzdžiui, Žygimanto Senojo laikais Polocko puškorius Steponas ėmė ir paspruko į Maskvą¹⁷.

¹¹ Zrodła do Historji Sztuki i Cywilizacji w Polsce, t.1 - Rachunki dworu krolewskiego 1544-1567. Wyd. A.Chmiel (toliau - A.Chmiel. Rachunki...). Krakow, 1911, s.137 ir 153.

¹² Ten pat. s.134.

¹³ Zrodła dziejowe. Rewizya zamkow ziemi Wolynskiej w polowie XVI wieku; wyd. A.Jablonowski(toliau - A.Jablonowski. Rewizya...). Warszawa, 1877, t.6, s.113; LM-563, 1.7. Źr. išn. Nr.86.

¹⁴ S.Kurtzeba. Polskie ustawy i artykuly wojskowe od XV do XVIII wieku(toliau - S.Kurtzeba. Polskie ustawy...). Krakow, 1937, s.74.

¹⁵ A.Chmiel. Rachunki... s.26.

¹⁶ LM-37, 1.397v-402

¹⁷ LM-12, 1.294: "Бить намъ бурмистр места Полоцкого Якубъ и просил у нас дворища пустого Степана пушкарева, который до Москвы втекъ..."(1524 10 20).

Puškorių išlaikymo sąlygos: atlyginimas ir ap(si)rūpinimas

Puškorių atlyginimas ir tarnyba buvo glaudžiai susiję. Nesunku numanyti, kad puškoriaus atlyginimo dydis priklausydavo nuo jo kvalifikacijos. Vienoje Žygimanto Augusto dvaro išlaidų knygos vietoje parašyta, nors ir ne apie puškorius, bet apie to paties rango amatininkus, išsiųstus tarnybai į Vilniaus patrankų liejyklą, kad jiems atlyginimas bus nustatytas pagal tai, ką jie sugeba¹⁸.

Tikslingiau būtų puškorių atlyginimą ir tarnybą aptarti atskirai. Pasitaikydavo tokių atvejų, kad tą pačią tarnybą atliekantys puškoriai gaudavo skirtingus atlyginimus. Antai Polocko puškoriai, gaminę paraką iš pilies salietros, gaudavo tokius atlyginimus: 6, 10, 12, 15, 20 kapų grašių¹⁹, o skirtingus darbus atliekantys puškoriai gaudavo maždaug vienodą atlyginimą. Pavyzdžiui, Čerkasų pilies puškoriai gaudavo tokį pat atlyginimą - 15 kapų grašių ir 7 sieksnius medžiagos: vienas buvo geras patrankų šaulys, mokėjęs gaminti paraką ir senus šaunamuosius rankinius ginklus perkalti į naujus, o kitas buvo akmeninių sviedinių gamintojas²⁰. Panašių pavyzdžių galima pateikti ir daugiau, tačiau aišku, kad neįmanoma tiesiogiai sieti konkrečios tarnybos su konkrečiu atlyginimu.

Kartais puškoriaus atlyginimą nustatydavo abipusiu susitarimu. 1560 m. Vitebsko vaivada tarnybon užverbavo gerai savo amata išmanantį puškorių Baltramiejų Miklaševičių, sutaręs, kad jam mokės po 15 kapų grašių ir 6 sieksnius medžiagos per metus tol, kol tarnaus²¹. Atlyginimo ribos buvo nustatomos pagal tai, kiek buvo vertinama ši amatininko tarnyba. Reikia pastebėti, kad puškorių mažiausias metinis atlyginimas būdavo 6, o didžiausias - 30 kapų grašių. Dažniausiai vidutiniškai puškoriai gaudavo 10-15 kapų. Vienas dokumentas iš Lietuvos Metrikos neblogai atspindi atlyginimų įvairovę. Žygimanto Augusto rašte buvo nurodoma Polocko muitininkui Pilypui, kad puškoriui Jonui būtų mokamas atlyginimas - 10, 15 ar net 20 kapų grašių priklausomai nuo tarnybos apimties²². Puškoriams, siunčiamiems iš Krokuvos į Vilnių, paprastai būdavo iš anksto nustatomas metinis atlyginimas, - 40-50 lenkiškų auksinų. Tuo metu LDK grašis buvo 1,25 karto brangesnis už Lenkijos²³, vadinas, toks atlyginimas prilygdavo 16-20 lietuviškų kapų gra-

¹⁸ A.Chmiel. *Rachunki...* s.57: "Anno 1554... ex commissione S.M.R.expedivi Vilnam aurifices socios ad sculptenda tormenta bellica. Qui singuli, juxta quod laborare noverint, salaria seu praemia laborum Vilnae constituenda habebunt".

¹⁹ Полоцкая ревизия 1552 года. К изданию подготовил И.И.Лаппо(тоliau - И.И.Лаппо. Полоцкая ревизия). Москва, 1905. С.14.

²⁰ LM-563, l.7.

²¹ LM-37, l.434v.

²² LM-37, l.402v.(1560 01 04)

²³ T.Wierzbowski. *Vademecum*. Wyd. 2. Lwow-Warszawa, 1926, s.221.

šių. Sprendžiant pagal Žygimanto Augusto 1559 metų instrukciją, duotą Livonijos pilių seniūnams dėl puškorėjų aprūpinimo, pastariesiems buvo nustatytas 10 kapų ir 5 sieksnių medžiagos metinis atlyginimas. Toks skirtumas, matyt, atsirado dėl to, kad iš atlyginimo grynais pinigais išskaičiuodavo audinių, maisto, gyvulių ir pan., vertę. Jeigu ir susidarytų šio toks visų piniginių pajamų skirtumas tarp Lenkijoje užverbuotų ir Livonijoje įkurdintų puškorėjų atlyginimų, jis nebūtų pernelyg didelis, kad neleistų nustatyti vidutinį puškorėjų atlyginimą - 15 kapų grašių. Iš esmės, puškorėjų amatas buvo gerai apmokamas, todėl ir netrūkdavo savanorių²⁴ į gana pavojingą jų tarnybą. Palyginkime: vidutinis valstiečio ūkis tuo metu kainuodavo maždaug 11 kapų grašių²⁵.

Atskirai puškorėjų kategorijai priklausė patrankų liejikai. Jie, galima sakyti, buvo puškorėjų elitas. Tai akivaizdu iš jų atlyginimo dydžio. Petruui Gurlemusui, puškorėviui liejikui, buvo paskirtas 80 kapų grašių metinis atlyginimas. Beje, tiek pat kainuodavo importuotas falkonetas²⁶. Prie atlyginimo buvo numatyta pridėti trijų rūšių geresnių, negu paprastai puškorėviams skiriamų, audinių rietimų²⁷. Toks puškorėvius vien pagal rūbą išsiskyrė iš kitų puškorėjų. Vis dėlto nubrėžti griežtą ribą tarp to meto LDK liejikų ir kitų puškorėjų, atsižvelgiant į jų tarnybą, vargu ar įmanoma²⁸. Kartais puškorėviai, mokantys gaminti patrankas, dalyvaudavo karo lauko tarnyboje²⁹. Kai kurie puškorėviai liejikai drauge su kitais būdavo siunčiami į Livonijos piliis³⁰.

Kol kas negalima tvirtai pasakyti, kiek atlyginimas, kurį puškorėviai gaudavo už tarnybą karo lauke dubliuodavo atlyginimą nustatytą už nuolatinę tarnybą pilyje. Gali būti, kad prie fiksuoto metinio atlyginimo papildomai būdavo išmokami maistpinigiai. Antai 1567 m. Žemaitijos seniūnas J.Chodkevičius už pusės metų tarnybą puškorėviams, kuriuos buvo atsiuntęs Vilniaus pilininkas Jobas Bretfusas sumokėjo 59 kapas ir 28 grašius maistpi-

²⁴ A.Chmiel. Rachunki... s.135:"Anno 1563,23 Junii cum cives aliquot Cracoviensis Sacrae Mti Regiae servire cupientes Vilnam se cum pixidiariis mitti peterent et ante hac quoque Suae Mti militassent aliqui, eos pro Handlangeri Vilnam misi..."

²⁵ E.Gudavičius. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai(oliau- E.Gudavičius. Pašauktinės kariuomenės bruožai) //Karo archyvas. T.XIII. V., 1992. P.89.

²⁶ A.Chmiel. Rachunki... s.82:"Anno 1559, ...Oswaldus Baltner, civis Norimbergensis, advexit S.M.R. anno praeterito tormenta bellica duo pro S.M.R. fusa, quae dum in hoc usque tempus a Sacra Maiestate Regia visa non esset, nunc per stanslausam Czeis Dni Job Preithfues, servitorem, et me pro S.M.R. florenis quadringentis empta sunt, quae ego mandato S.M.R. probata et ponderata solovi. Poderabant: primum, cui silvani imago insculpta, ... cnt.8¹/₂; secundum silvanae, ...8¹/₂, 200 lenkiškų auksinių prilysta 80 lietuviškų kapų grašių."

²⁷ LM-37, 1.568v.(1561 07 03).

²⁸ K.Badecki. Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I. Lwow, 1921, s.97.

²⁹ LM-51, 1.120 1567m. LDK kariuomenės išlaidų sąrašas:"Стеверу который дела робит на имя Герман на службу его дано копь шесть..."

³⁰ LM-37, 1.398:"Бартель Фокш што медью робит", P.399: "Стефан Бурникель што спижю робит".

nigių³¹. Palyginti su 1559 m. puškorių įkurdinimo Livonijoje nuostatais, pinigų už karo tarnybą lauke jie gaudavo maždaug dvigubai daugiau negu taikos metu. 1567 m. aštuoniems Daugavgrvyvos puškoriais už pusės metų tarnybą buvo sumokėta 80 kapų grašių, neskaičiuojant išlaidų audinių rietimams. Vadinasi, kiekvienas puškorius už pusės metų tarnybą gavo po 10 kapų grašių, t.y. maždaug po 20-25 lietuviškus grašius per savaitę. Toks atlyginimas buvo beveik lygiavertis Cėsių pilies puškorių savaitės atlyginimui (1 lenkiškas auksinas, arba 30 grašių). Jis buvo laikomas nemenku, nes prirėkė net atskiro kunigaikščio rašto etmonui, kuriame turėjo būti pabrėžta, kad per savaitę 1 auksino atlyginimas turi būti laikomas pagrįstu³². Palyginkime: Livonijos karo metu lietuvių algininkas už metų ketvirčio tarnybą gaudavo po 2-3 kapas grašių, o lenkų - po 4-6³³, taigi puškorius, per ketvirtį gaunantis po 5 kapas, uždirbdavo tiek, kiek lenkų algininkas. Nustatant puškoriaus atlyginimą karo lauke buvo atsižvelgiama ne vien į karo riziką, bet ir į tai, kad puškoriaus profesija buvo laikoma gana pavojinga žmogaus sveikatai dėl neigiamo parako dūmų poveikio³⁴.

Puškoriai, išikūrę prie pilių, gaudavo žemės sklypą. Ūkio svarbą puškoriais galima aiškiau įsivaizduoti, atsižvelgus į pakankamai paplitusį reiškinių - ilgalaikį algų nemokėjimą. LDK pasienio pilyse tarnaujantiems puškoriais atlyginimus mokėdavo kunigaikščio pareigūnai: seniūnai ir muitininkai. Kaip žinoma, seniūnai turėdavo rūpintis pilimi ir visu jos ūkiu. Dažnai Didysis kunigaikštis, pavesdamas valdyti kurią nors pilį, pabrėždavo, kad seniūnas privalo iš seniūnijos gaunamų pajamų išlaikyti puškorius³⁵. Tačiau seniūnai, rūpindamiesi bendraisiais reikalais, nepamiršdavo ir asmeninių, todėl neturėtų stebinti, kad betvarkė, buvusi tokiose svarbiose pilyse kaip Luckas ar Vladimiras³⁶, paliesdavo puškorius kaip ir kitus seniūnams priklausiusius buvusius tarnybinius žmones. Negaudami jiems priklausančio atlyginimo,

³¹ LM-51, l.118-118v: "...на пушкари от пана Иона городничого Виленского...присланные его милость юргельту их и пенезей стравныхъ за полпрока копь 59 грошей 28."

³² LM-37, l.460: "Potrzeba listu короля его милости до его милости пана гетмана, ижь постановено, абы давано Пушкарюмъ и помочникомъ на каждый тыдень стравныхъ по золотому Польскому, и штобы его милость на томъ быть рачаль якобы за слухные пенязи живность мети могли, тутежь естли бы з допущения Божого некоторый с нихъ отъ неприятеля зраненъ былъ альбо в немоц якую впасть и жебы опатом." (1560m.)

³³ E. Gudavičius. Pašauktinės kariuomenės bruožai... P.108.

³⁴ M.Bielski. O sprawie puszkarskiej (toliau- M>Bielski. O sprawie...) //Wypisy Zrodlowe do Historii Polskiej Sztuki Wojennej (toliau- WZ). Z.8 B. Opracował T.Nowak. Warszawa, 1961, s.35: viena iš puškoriaus viršininko pareigų "Ale to napilniejsza: baczyc po puszkarzech jesli nie zemdleją albo slabieją [turimas omenyje nuolapio pavojus dėl parako dūmų], a jako nabijają, by jakiej znowy nie mieli z obegnancy, jesli są cudzoziemcy; przysadzic tedy do nich trzeba przystawy, co by temu dobrze rozumieli."

³⁵ Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссіею (- АЮЗР). Москва, 1863, т.1.(1361-1598),с.119(1507 10 04). Panašaus turinio raštas Svisločiaus pilies seniūnui, kunigaikščiui Kuzmai Ivanovičiui žr. LM-24. l.137-137v.(1541 02 05).

³⁶ A.Jablonowski. Rewizya... s. XXII-XXXI.

puškoriai mesdavo savo darbą, todėl dažnai artilerijos būklė kai kuriose pilyse būdavo nepatenkinama. Ar muitininkai reguliariai mokėdavo atlyginimus sunku pasakyti, nes trūksta duomenų. Vis dėlto ir jie ieškodavo būdų, kaip pasiglemžti sau didesnę pinigą. Antai Polocko muitininkas Feliksas ėmė apgaulinėti Vitebsko puškorius, neišmokėdamas viso atlyginimo. Taip jie buvo priversti vaikatauti³⁷. Kartais kunigaikštis atlygindavo susidariusią skolą³⁸. Bet kas suminė atvejus, kai taip ir likdavo neatlyginta?

Puškoriai, užuot pasitraukę iš tarnybos dėl seniūnų daromų skriaudų, galėjo kreiptis į Lietuvos Didįjį kunigaikštį. Pavyzdžiui, Žygimantas Augustas įspėjo Mstislavlio seniūną kunigaikštį Joną Solomereckį, kad puškoriaus ir jo sūnų nestumtų iš jų žemės, o tik prižiūrėtų, kad jie gerai atlikinėtų savo tarnybą³⁹. Rekonstruojant Daugpilio pilį, buvo pasiūsta speciali komisija, kuri, be kitų užduočių, turėjo ištirti dažnus vietinių puškorių skundus⁴⁰.

Labiausiai tikėtina, kad kaip tik dėl to, jog vietiniai pareigūnai nereguliariai arba visai nemokėdavo atlyginimų puškoriams, kartais centrinė valdžia algas puškoriams išmokėdavo tiesiai iš iždinės Vilniuje, kur jie turėdavo atvykti Naujųjų metų dieną⁴¹.

Puškoriai, kaip ir kiti amatininkai, gaudavo po du laisvus valakus⁴². Livonijos pilių seniūnams buvo įsakyta atsiųstiems puškoriams ne tik suteikti po du apgyvendintus ir tuščius valakus, bet ir paremti juos gyvuliais, grūdais, miško medžiaga⁴³. Kai kurie puškoriai, tarnaujantys pilyse prie miestų, turėdavo juose smukles, kurios būdavo atleidžiamos nuo miesto mokesčių⁴⁴. Dažniausiai jose prekiaudavo midumi ir alumi⁴⁵. Medaus ir salyklo puškoriai galėdavo pasirūpinti ne vien pirkdami, bet ir kopinėdami medų ar rinkdami apynius iš jiems priklausančių miško plotelių ar savo ūkių⁴⁶. Jeigu dėl kokių nors priežasčių patys puškoriai negalėdavo rūpintis smuklėmis, juos pava-

³⁷ LM-37, s.547v.(1560 05 06).

³⁸ LM-12, l.223v-224r: „ино мы тую девять летъ за службу его есмо тое сумы пенязен не платили ... на то дали ему сес наш(листь) и подтверждаемъ тын три земли пустовскихъ ему самому и его жоне и ихъ детемя, и на потомъ будучымъ ихъ счадомъ вечно(1523 10 15). XVla pr. pasitaikydavo ir tokių didžiojo kunigaikščio "įsiskolinimo" puškoriui ranaikinimo būdų kaip laikinas žemės valdų suteikimas, žr. Lietuvos Metrika. Knyga Nr.5. Par. E.Banionis. Vilnius, 1993. P.263.

³⁹ LM-37, l.413v.(1560 02 02).

⁴⁰ Ten pat. l.497v.(1560 09 30).

⁴¹ Ten pat. l.517r: „росказали есмо постановити певный платъ пушкарю мстиславскому(Логвину Гринкевну)... по десяти копь грошей и шесть локоть сукна lyonского ... абы тому пушкарю тотъ датокъ зъ скарбу нашего на ден нового лета выдавали.“(1561 01 24).

⁴² РИБ, т.30. Литовская Метрика, Юрьевъ, 1914, ч.3, т.1, ст.544.

⁴³ LM-45, l.50v.

⁴⁴ И.И.Ланно. Полоцкая ревизия... с.13.

⁴⁵ LM-12, l.259.

⁴⁶ A. Jablonowski. Rewizya... s.141.

duodavo žmonos⁴⁷. Kartais puškoriai versdavosi nelegalia svaigalų prekyba. Toks buvo Vitebsko pilies puškorius Osmanas. Nors Jonas Sapiega, Vitebsko vaivada, jam buvo leidęs turėti smuklę, tačiau jis buvo pripažintas kaltu dėl nelegalios svaigalų prekybos, kadangi Vitebske svaigiųjų gėrimų prekybos monopolis priklausė vietiniam klebonui⁴⁸. Kai kada puškoriai turėdavo teisę laisvai kirsti medžius statyboms ir kurui⁴⁹.

Puškorių tarnyba

Puškorių tarnybos paskirtis buvo aptarnauti šaunamuosius ginklus ir ne tik prižiūrėti artilerijos pabūklus, bet ir gaminti jiems reikalingas medžiagas bei amuniciją. Plačiąja prasme "aptarnavimas" apimtų ir šaudymą iš patrankų. Šios įvadinės pastabos leidžia geriau įsivaizduoti puškoriais vadintų amatininkų darbų įvairovę. Juk bandant suprasti 16 a. puškorių tarnybos savitumą, reikia turėti galvoje, kad iš esmės viduramžių amatininkų darbas buvo specifinis - amatininkas daiktą gamindavo nuo pradžios iki galo. Toks požiūris į daikto kūrimą sąlygojo tai, kad amatininkas paprastai būdavo ne vieno kurio nors siauro, bet kelių giminingų amatų specialistas. Be to, jei kuris amatininkas ir nebūdavo visų galų meistras, tai jis galėdavo būti kurios nors siauresnės srities žinovas par excellence. Tokia dviprasmiška amatininkų padėtis atsispindi ir LDK puškorių tarnyboje. Todėl aptariant jų tarnybą reikia turėti omeny, kad 16 a. LDK ne visi puškoriai atlikdavo tuos pačius darbus.

Parako gamybą galima priskirti prie dažniausių puškorių prievolių. Parakas, anot Kazimiero Semenavičiaus, tai patrankų siela, be kurios jos būtų tarytum mirę ir bejėgiai kūnai⁵⁰. Todėl retai kuris puškorius nemokėdavo gaminti parako. Parakas, tai sprogstamasis mišinys, pagamintas iš trijų pagrindinių sudedamųjų medžiagų: salietros, sieros ir medžio anglies. Parako kokybę priklausydavusi nuo tam tikro šių medžiagų santykio ir jų grynumo. Vakarų Europoje seniausias žinomas parako receptas buvo aptiktas pranciškonų vienuolio Roger Bacon raštuose (~1260)⁵¹. Tokiame parake salietros, sieros ir anglies santykis buvo 7:5:5 arba procentais 41,2 : 29,4 : 21,4⁵². Vi-

⁴⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr.8(toliau - LM-8), par. A.Baliulis, R.Firkovičius, D.Antanavičius. V., 1995. P.149.

⁴⁸ РНБ. Т.20... Кн.1. ст.506:"И князь Медзлевский мовиль передь нами: у Витебску ниhto не масть корчмы мети, только плебанская, а онъ держаль корчму потаемную: и възьл у господаря его милости того Якуба - вижомъ, и онъ вынелъ в него медь корчомный, и за то его Якубъ грабилъ."

⁴⁹ LM-563, l.198.

⁵⁰ K.Siemenowicz. Wielkiej sztuki artylerii częsc pierwsza(toliau - K.Siemenowicz. Wielkiej sztuki...) Warszawa, 1963, s.154.

⁵¹ S.Kobielski. Polska bron... s.11-12.

⁵² P.Contamine. La Guerre au Moyen Age (toliau - P.Contamine. La Guerre...). Paris, 3^e ed., 1992, p.336.

duramžių pabaigos ir Ankstyvųjų Naujųjų Amžių pradžios žinomiausių artilerijos specialistų nuomone, optimaliausias parako sudedamųjų dalių santykis buvo 74,64 : 11,85 : 13,51 % , t.y. ~6,3 : 1 : 1,14. Kaip pastebėjo prancūzų istorikas Ph. Contamine, tokios sudėties paraką puškoriai išrado 15 a. pabaigoje⁵³. Per ilgus metus buvo rasta optimali parako sudėtis. Peržvelgus P. Contamine pateiktą 13-16 a. parako receptų lentelę, galima pastebėti salietros kiekio parake didėjimo tendenciją. Salietros kiekio ir tuo pačiu parako sprogstamosios galios didinimas turėjo tam tikras ribas, kurių nebuvo galima nepaisyti. Reikėjo atsižvelgti į šaunamojo ginklo sienų galią atlaikyti besiplečiančių parako dujų spaudimą. Vadinasi, toks lengvai pažeidžiamos pusiausvyros nustatymas kiekvienu konkrečiu atveju reikalaudavo nemažai praktinių bandymų ir būdavo susijęs su nemenkais pavojais.

Be to, parako sprogstamoji galia priklausė ne vien nuo jo sudėtinių medžiagų grynumo, bet ir nuo pačios parako struktūros. Parako dulkės degdavo žymiai lėčiau negu parako grūdėliai. Pastarąjį buvo pradėta gaminti 15 a. pr., bet iki pat 16 a. 1-osios pusės toks parakas buvo naudojamas vien tik šaudyti rankiniais šaunamaisiais ginklais⁵⁴. Dar apie 1600 m. dažnas puškorius užtaisydavo patranką parako dulkėmis, nes buvo nuolat baiminamasi, jog didesnis parako grūdelių kiekis gali suplėšyti patranką. Gaminant grūdelinį paraką, reikėdavo sudrėkintą parako sudėtinių dalių masę kaip košę perleisti per norimo akytumo rėtį: taip suformuoti grūdėliai būdavo atsiojami nuo užsilikusios masės ir atskiriami nuo pernelyg didelių grūdų. Išdžiovinus tinkamus parako grūdėlius, toliau jie būdavo poliruojami sukamoje statinėje. Taip baigdavosi grūdelinio parako gamyba⁵⁵.

Kokia buvo LDK artilerijos parke naudoto parako sudėtis 16 a. vid. kol kas negalima pasakyti; nežinia, ar yra išlikusių to meto kokių nors vietinių parako receptų. Tuometinis lenkų kronikininkas M.Bielski's savo knygos "Sprawa Rycerska" 8-oje dalyje "O Sprawie Puszkarskiej" (1569) pateikė bent keletą parako receptų⁵⁶. Trumpai juos aptaręs, lenkų karybos istorikas K.Górski's pastebėjo, kad iš 4 receptų savo sudėtimi artimiausiais naujaisiais laikais (19 a. pab.) vartotam parakui buvo pirmasis: 5 dalys salietros, 1,5 - sieros, 1,5 - anglies. Drauge su M. Bielski'u K. Górski's teigė, kad salietros kiekio svyravimas priklausė nuo jos grynumo; kuo švaresnė salietra, tuo mažiau jos reikėdavo⁵⁷. Vargu ar tai visai teisinga, nes salietros kiekis taip pat priklausydavo ir nuo parako rūšies, t.y. kokiam šaunamajam ginklui jis būda-

⁵³ Ten pat. P.336-337.

⁵⁴ T.Nowok. Polska technika wojenna XVI-XVIII w. Warszawa, 1970, s. 104.

⁵⁵ Ten pat. s. 102.

⁵⁶ M. Bielski. O sprawie...s.30.

⁵⁷ K.Górski. Historia artyleriej (toliau - K.Górski. Historia artyleriji...). Warszawa, 1902, s. 60-61.

vo skiriamas. Tuo galime lengvai įsitikinti, pažvelgę į K. Semenavičiaus pateikiamą parako receptų lentelę; didžiausias santykinis salietros kiekis pistoletų parake, kiek mažesnis - muškietų ir dar mažesnis - patrankų⁵⁸. Sugretinę M. Bielskio pateiktus receptus, ypač antrąjį (6:1:1), su prancūzišku variantu, pastebime, kad ta proporcija buvo žinoma tuometinėje Lenkijoje, vadinasi, ir LDK. Reikia turėti omeny, kad iš svetur atsikėlę puškoriai atsinešdavo ir savo patirtį bei žinias.

Salietra, kaip tam tikra druskos rūšis būdavo išgaunama dviem būdais: natūraliai iškasant arba dirbtinai ją išskiriant iš žemės, kurioje gausu salietros⁵⁹. K. Semenavičius tai aprašydamas žinojo apie pirmąjį salietros išgavimo būdą tik iš Antikos rašytojų raštų ir nebuvo tikras, ar jo laikais dar kur nors ją kasdavo atviru būdu⁶⁰. Vadinasi, LDK teritorijoje salietrą gamino tik dirbtiniu būdu. Sunku pasakyti, kiek ir kokiuose LDK regionuose buvo paplitusi salietringa žemė ir kiek ji buvo naudojama. Bet yra žinoma, kad šios žaliavos tikrai būta. Antai Braclavo pilies puškoriai, žinoję, kaip išgauti salietrą, bet neturėję reikalingų priemonių, pranešė revizoriui Levui Potiejui, kad apylinkių žemės yra labai tinkamos salietros gavybai⁶¹. 1561 m. Lucke įsikūrė salietrininkas Jonas Graikas, privalėjęs per metus pagaminti maždaug 200 akmenų (~2500 kg) vietinės salietros, kuri buvo siunčiama į Vilnių⁶². Kijevo pilies puškorius Jonas gamino salietrą, kurios žaliavą atveždavo samdyti vežikai su jaučių vežimais⁶³. Salietra būdavo gaminama ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje⁶⁴. Yra žinomi bent trys būdai, kuriais puškoriai nustatydavo, ar žemėje gausu salietros: paragaudavo; į žemės plyšį įmesdavo gabaliuką iki baltumo įkaitintos geležies ir jeigu jis atšalęs pagelsdavo ar pabaldavo, vadinasi, žemė salietringa; truputį žemių pabarstydamo ant degančių anglių ir jeigu jos imdavo traškėti ir į viršų kildavo šviečiantys pelenai, - žemė salietringa⁶⁵. Iš Lietuvos Metrikos knygų vargu ar galima jomis remiantis rekonstruoti salietros gamybos būdą. Galima rasti žinučių apie gamybos priemones - katilus ir įvairius medinius dubenis, tačiau tokia informacija pernelyg lako-

⁵⁸ K.Siemiencowicz. Wielkiej sztuki... s. 147.

⁵⁹ Ten pat. s. 131-132.

⁶⁰ Ten pat. s.132.

⁶¹ A.Jablonowski. Rewizya...s. 121: "...nizli dostatku kotlow, koryt, kadey, naymitow ne maiut, a mestca potrebnji na saletru powedaiut jest welmi dobryi".

⁶² LM-37, I. 540.

⁶³ LM-10, I. 48: "школу и наклад свои великин принял купуючы котлы и иншыя приправы, и волю землю возечы и аботники нанмуочы."

⁶⁴ LM-37, I.514-514v.

⁶⁵ K.Siemiencowicz. Wielkiej sztuki... s. 138.

niška. Todėl mums pravartu pasiremti K. Semenavičiaus aprašytais salietros gamybos ir jos valymo būdais⁶⁶.

Salietringa žemė būdavo sluoksniuojama su žemėmis, pelenais, kalkėmis medinėje talpoje, kurios dugne būdavo nutekamoji anga. Paskui po ja būdavo pastatomas surenkamasis indas. Supiltas į talpą vanduo prasisunkdavo pro žemės, pelenų, kalkių sluoksnius ir sutekėdavo į indą. Taip būdavo gaunamas salietros šarmas. Vėliau salietros šarmą kelis kartus virdavo ir valydavo. Kai jis būdavo pakankamai distiliuotas, jį supildavo į negilius medinius dubenis, kuriuose salietra per dvi tris dienas susikristalizuodavo. Parakui naudodavo lazdyno, gluosnio ar liepos šakelių medžio anglį. Sierą importuodavo. Pavyzdžiui, 1563 m. vien iš Krokuvos į Vilnių buvo pasiūsta beveik 140 centnerių sieros⁶⁷. Artilerijos veikaluose, atrodo, daugiau dėmesio skiriama sudėtinų medžiagų, ypač salietros, gaminimui bei jų išgryninimo būdams negu paties parako gamybai. K. Semenavičius, manydamas, kad, parako gamyba žinoma ne vien pirotechnikams, kaip įdomybę pateikė Ukrainos kazokų naudotą gamybos būdą. Jie nenaudojo jokių specialių įrengimų ir instrumentų, o išsiversdavo su paprasčiausiu moliniu puodu⁶⁸. Įdomu pastebėti, kad maždaug prieš 100 metų (16 a. vid.), kazokų protėviai dar nemokėjo pasigaminti parako⁶⁹. Tuo tarpu įprastinis parako gamybos būdas liko K. Semenavičiaus veikale neaprašytas. Parako dulkės reikalaudavo rūpestingos priežiūros. Nuo drėgmės ar ilgo laikymo statinėse parakas galėdavo sugesti ir netekti dalies savo kokybės. Netinkamai laikomos ar transportuojamos parako sudėtinės dalys galėdavo atsiskirti viena nuo kitos, o sunkesnių ir lagesnių medžiagų (salietros) koncentracija neproporcingai padidėti statinės dugne atitinkamai sumažėdama jos paviršiuje. Todėl labai dažnai paraką džiovindavo pakartotinai. Apie Polocko pilies kai kuriuos puškorius taip ir pasakyta, kad jie iš pilies salietros gamina paraką ir seną perdžiovina⁷⁰.

Šiokių tokių žinių apie LDK puškorių vartotus gamybos prietaisus galime aptikti Lietuvos Metrikoje. 1552 m. siunčiant patrankas bei rankinius šaunuamuosius ginklus į atstatomą Braclavo pilį, ten buvo pasiūsta ir parako grūstuvė⁷¹. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 16 a. viduryje buvo taip pat ir su-

⁶⁶ Płg. ten pat, s. 138-139 ir Tajemnice puzkarskie...//M.Malinowski. Stanisława Laskiego, wojewody Sieradzkiego, prace naukowe i dyplomatyczne (toliau - M.Malinowski. Stanisława Laskiego...) Wilno, 1864, s. 142-145.

⁶⁷ A.Chmiwł. Rachunki...s. 111-112.

⁶⁸ K.Siemięnowicz. Wielkiej sztuki... s. 146-147.

⁶⁹ A.Jablonowski. Rewizya...s. 140: Žitomiro pilies revizija: "A rucznicznoho porochu ni zneti niet, ktoroho porochu dolszy ukazuiet potreba, nizli inszoho, bo wsi zemianie y meszczanierucnicy w sebe maiut i strelati dobre wrneiat, prochu ne maiut, a z hakownic ne podnimaiut sia strelati."

⁷⁰ И.И.Лаппо. Полоцкая ревизия

⁷¹ LM-37, 1.128v: "Мождер меденый и с толкачомъ поважыло тры камени и пол камня".

Atšingavę, moubtiną parako gamybos įrengimų. Antai Stanislovas Raicevskis Kremeneco pilyje buvo įrengęs vokiško tipo parako malūną su šešiais grūstuvais⁷³. Ko gero panašus malūnas buvo įrengtas šalia Žitomiro pilies, kuris naudojo tekančio vandens, ne žmogaus jėgą kaip Kremeneco pilyje. Vienas malūno grūstuvus per valandą galėdavo prigrūsti vieną akmenį (~12,5 kg) parako⁷⁴.

Patrankų priežiūra. Ši prievolė reikalavo, kad puškorius mokėtų ir staliaus, ir kalvio darbus. Naudojant anuometines patrankas galėdavo atsirasti defektų, kuriuos pašalinti, jeigu tai buvo įmanoma, privalėdavo puškoriai. Patranka galėdavo įskilti ties padegamąja anga⁷⁵. Jos vamzdyje galėdavo atsirasti skylės⁷⁶. Antai viena Vinicos pilies įskilusi patranka buvo suremontuota, bet šaudyti iš jos vis dar buvo pavojinga⁷⁷. Po septynerių metų galbūt net tą pačią patranką išvežė į Vilniaus patrankų liejyklą, kad ją ten perlydytų⁷⁸. Ne visos sugedusios patrankos buvo perliejamos Vilniaus artilerijos pabūklų liejykloje; kai kurias perliedavo Lvove⁷⁹, kuris buvo arčiau LDK Ukrainos pilių negu Vilnius. 17 a. ispanų artileristo Diego Ufano liudijimu, pasitaikydavę tokie atvejai, kad naudojamų patrankų vamzdžių laibgaliai ilgainiui išplatėdavo tiek, kad šaunamoji anga tapdavo platesnė nei vamzdžio skersmuo jo viduryje⁸⁰. Todėl puškoriui net teisingai apskaičiavus sviedinio kalibrą pagal patrankos laibgalį ir pagal jį parinkus sviedinį šis galėdavęs užstrigti. Tokių dalykų atsitikdavo ir LDK artilerijos parke, tai rodo Polocko pilyje buvęs gražtas, pritaikytas ištraukti užstrigusius sviedinius⁸¹. Kas neturėdavo tokių prietaisų, tai įstrigusius sviedinius, matyt, atsargiai iššaudavo, panaudodami šiek tiek parako⁸².

Puškorių darbai, susiję su medžio apdirbimu, šaltiniuose nėra plačiau aprašyti. Atsižvelgiant į tai, kad patrankų konstrukcijos būdavo medinės ir nepasižymėjo ypatingu atsparumu pabūklo atatranks jėgai bei transportavimui,

⁷² Документы Московского архива министерства юстиции (toliau - ДММЮ). Москва, 1897, т.1, с.445. Bresto pilies inventorius 1566m.

⁷³ A.Jablonowski. Rewizya... s.100: "A po sredku zamku pan Stanislaw Falczewski wrobil hrydniu derewenuiu y seni do skaly perenyi, y w tych seniach wczynil stupu na tolczenie porochow koloworotniuiu po nemecki o szesti tolkazczach, w ktoroyi stupie mozet y odin czelowek poroch tolezy".

⁷⁴ LM-563, l.119v-120.

⁷⁵ И.И.Ланно. Полоцкая ревизия... с.12.

⁷⁶ LM-563, l.119.

⁷⁷ A.Jablonowski. Rewizya... s.112.

⁷⁸ LM-563, l.131v: "которое дело спижаное было давное на замку тымъ Веницкомъ дираво и для того отослано до Вилни на перероблена того дела."

⁷⁹ Archiwum Ks. Sanguszkow w Slawucie (toliau- Archiwum Sanguszkow...). Lwow, t.7(1554-1572m.), s.70(1562 02 01).

⁸⁰ D.Ufano. Archelia albo artilleria to iest fundamentalna i doskonala informacya o strzelbie y o rzeczach do niey nalezacych... (toliau-D.Ufano. Archelia...) Leszno, 1643. Id. Visk., s.39.

⁸¹ И.И.Ланно. Полоцкая ревизия... с.12: "свердел долгий, што з дел кули выймууть".

⁸² D.Ufano. Archelia... III d., s.2.

tampa aišku, kad tekdavo nuolat dirbti smulkius remonto darbus. Neatsitiktinai kunigaikščio raštuose, kuriuose bent šiek tiek detalizuojama puškorių tarnyba, minima parako gamyba ir patrankų priežiūra⁸³. Todėl šie puškorių tarnybos barai priskirtini prie dažniausių ir svarbiausių.

Rankinių šaunamųjų ginklų gamybą galima priskirti prie nemenko techninio įgudimo reikalaujančių darbų tik tuo atveju, kai reikėdavo juos lieti, konstruoti ratinę spyną, ornamentuoti ir pan. Patys primityviausi rankiniai šaunamieji ginklai buvo gaminami apkalant geležies plokštelę apie medinę šerdį ir sukalant jos įkaitintus kraštus; kalviškas tai buvo darbas⁸⁴. Rankiniai šaunamieji ginklai buvo gaminami dviem būdais: juos liejant arba kalant. Kiek galima spręsti iš užuominų, užtikrų Lietuvos Metrikoje, LDK gamintos šaudynės (rusznica) ir kabliašaudės (hakownica) dažniausiai būdavo kalamos. Sprendžiant pagal Kremeneco pilies inventorių, šioje pilyje galėjo būti gaminami lieto metalo rankiniai paraku užtaisomi šaunamieji ginklai⁸⁵. Vieni sudėvėję rankiniai šaunamieji ginklai buvo iš naujo perkalami, o kiti naujai nukalami. Antai apie Čerkasų pilies puškorių Voroną iš Minsko pasakyta, kad jis moka iš naujo perkalti šaudynes⁸⁶. Kiti puškoriai neabejotinai pagamindavo ir visai naujus ginklus. Pavyzdžiui, Ovručo pilies puškoriai Jokūbas Semenovičius ir Moisiejus Čiževičius mokėjo gaminti šaudynes ir kabliašaudes, nors gal ir nevienodos kokybės, nes pastarasis buvo geresnis savo amato žinovas negu pirmasis⁸⁷. Turbūt LDK taip pat buvo gaminami ir tuomet modernūs ginklai - arkebūzos. Jos skyrėsi nuo kitų šautuvų ypatingai tvirtu vamzdžiu, todėl jas būdavo galima užtaisyti dvigubai didesniu parako kiekiu (~25,5-28,5 g) negu įprastas šaudynes⁸⁸. Ostero pilies puškorius Stanislovas iš Techanovco be kitų darbų apsiėmė per metus pagaminti po dvi arkebūzas⁸⁹. Nors dabartinė tyrinėjimų būklė neleidžia konkrečiai pasakyti nuo kada rankiniai šaunamieji ginklai buvo gaminami LDK, tačiau galima tvirtinti kad jie buvo jau tikrai gaminami. Pagal 1534 m. karalienės Bonos Sforcos raštą buvo nustatyta, kad Platielių pilies puškorius Alekna Petraišis turėjo kiekvienais metais pagaminti po vieną kabliašaudę ir ją atiduoti į pilį⁹⁰. 1540 m. Gardino pilies puškorius Romanas Mikitičius liudijo, kad be kitų darbų

⁸³ LM-37, L414-414v.

⁸⁴ Uzbrojenie w Polsce sredniowiecznej 1350-1450(toliau- Uzbrojenie...). Red. A.Nadolski. Lodz, 1990, s.297.

⁸⁵ LM-563, L148: "...свердель 1 до гаковницъ. Копыть(?) железная што спижо мешають..."

⁸⁶ " Пушкаръ, на имя Ворона, родомъ з Меньска, жонатый, коваль и стрелец з дель добрый, порохи робить, дела оправдуетъ и з нову ручницъ ковати умеет,..."

⁸⁷ Ten pat. 199v: "...а былъ винень давати на год гаковницу и ручницъ нижъли ден староста вже пятый год якъ ему датокъ свой загамоваль, а то для того ижъ лепшого пушкаря на датку своемъ ховаеть."

⁸⁸ Polskie tradycje wojskowe(toliau- Tradycje wojskowe...). Red. J.Sikorski. Warszawa, 1990, s.189.

⁸⁹ LM-563, L49.

⁹⁰ MAB. F17-130, L27v.

taip pat gamina kabliašaudes⁹¹. 16 a. vid. Polocko ir Ovručo pilyse taip pat jau buvo puškorių, gaminusių kabliašaudes⁹².

Svidinių ir kulų gamyba. 1552 m. LDK pasienio pilių revizijos atskaitoje buvo aptikti tik du puškoriai, gaminę akmeninius sviedinius. Čerkasų pilies puškorius vokiečių Tomas Ožys per metus privalėdavo pagaminti po 30 akmeninių sviedinių⁹³. Ventura Miklaševičius, Polocko pilies puškorius, pristatydavo po 100 akmeninių sviedinių kiekvienais metais⁹⁴. Kad Lucko pilyje taip pat buvo gaminami akmeniniai sviediniai galime spręsti iš žinutės, jog Kozliničių ir Brochovičių kaimų gyventojai privalėjo pristatinti akmenis⁹⁵. Akmeniniai sviediniai buvo gaminami juos aptašant pagal šablona – lentą su išpjauta apvalia skylė⁹⁶. Tai buvo gana lėtas, bet nesudėtingas darbas. Lenkijos etmonas Jonas Tarnowski's patarė karo žygio metu verčiau turėti akmeninių sviedinių gamintoją, negu vežti sunkių akmeninių sviedinių krovinį⁹⁷.

Vakarų Europoje apie 1520 m. masiškai pradėti naudoti ketiniai sviediniai vietoj anksčiau plačiai naudotų akmeninių⁹⁸. Kaip buvo gaminami patrankų sviediniai ir kulkos tuometinėje LDK? Vietoj tiesaus atsakymo kol kas galima spėlioti, nes tenka remtis tik kai kuriomis nuotrupomis iš pilių inventorių. Be to, šaltiniuose minimi kalvystės įrankiai savaime nerodo kaip ir kam jie buvo konkrečiai naudojami. Pavyzdžiui, 1559 m. pabaigoje LDK valdžia, perimdama savo žinion kai kurias Livonijos pilies, be artilerijos pabūklų ir puškorių, atsiuntė į jas ir įvairiausių įrankių, kurių kai kurios pavadinimus sunkoka išversti į lietuvių kalbą⁹⁹.

Rankinių šaunamųjų ginklų kulkos būdavo pradedamos gaminti nuo geležinių juostų, kurios tuomet buvo vadinamos "шины". Tos šynos būdavo smulkintos į mažesnius gabaliukus "šratus"¹⁰⁰. Puškorius kaldamas suapvalindavo šratus. Baigdamas geležinį kulkos ruošinį apliedavo švinu. Šiam darbui buvo naudojami dažnai istoriniuose šaltiniuose prieš patrankų ir ranki-

⁹¹ Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (- АВАК) Вильна, 1890, т.17, с.79.

⁹² И.И.Лаппо. Полоцкая ревизия... с.12,14.

⁹³ LM-563, 17.

⁹⁴ И.И.Лаппо. Полоцкая ревизия... с.13.

⁹⁵ А.Яблоновски. Rewizya... s.46: Pod tyi dela osi, koleša, powedil pan klucznik, iz powinni dawati i kamenie na kuli woziti z sel Kozlinicza z Brochowicz."

⁹⁶ Schmidtchen. Die Feuerwaffen des Deutschen Ritterordens bis zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Bestände, Funktion und Kosten, dargestellt anhand der Wirtschaftsbücher des Ordens von 1374 bis 1410(toliau-V.Schmidtchen. Die Feuerwaffen...). Luneburg, 1977, S.65.

⁹⁷ Jan Tarnowski. Consilium rationis Bellicae // M.Malinowski. Stanisława Laskiego... s.177.

⁹⁸ В.Бехайм. Энциклопедия оружия. СПб, 1995, с.316.

⁹⁹ LM-37, 1.398v. Pavyzdžiui, į Ludzos pilį buvo pasiųsta "...пила тесельская 1, топор 1, бикги 2, железный друкъ 1, мехи ковальские 2, форма до меховъ 1, наковальня 1, форшляк 1, перликъ 1, веркгамеръ 1, шробел 1, душляки 2, клеще 2, кропачъ 1, лохрыкъ 1, ..., клямры 2," ir kt.

¹⁰⁰ LM-563, 1.21.: Калево пилис? Желиза шинь это семдесятъ и шесть и пушкарь взять на шроты кулям шинь 24."

nių šaunamųjų ginklų minimi įrankiai, kurie buvo vadinami *formomis*. Jos dažniausiai būdavo geležinės, akmeninės, molinės, kartais varinės. Formų konstrukcija panaši į replių, t.y. jos buvo padarytos iš dviejų sandariai sueinančių dalių, tarp kurių likdavo tuščias tarpas¹⁰¹. Ištosis švininės kulkos būdavo nuliejamos jose iš skysto švino. Šviną į formas pildavo specialiu samteliu. Tokių buvo pasiūsta, pavyzdžiui, į naujai pastatytą Baltosios Cerkvės pilį¹⁰².

Sužinoti, kaip sviediniai būdavo gaminami LDK, svarbu ne vien technologijos, bet ir karybos istorijos požiūriu. Lietiniai sviediniai būdavo gaminami iš aukštos kokybės ketaus, todėl jie buvo daug tvirtesni negu kaltiniai. Kliudę taikinį ar atsitrekę į tvirtovės mūrą, ketiniai sviediniai nesubyrdavo kaip kaltiniai, todėl juos būdavo galima pakartotinai naudoti¹⁰³.

Kalbant apie patrankų sviedinių formas išskyla vėl tie patys sunkumai kaip ir su šaudynių formomis. Pažodžiui suprantama lakoniškai pasakyta žinia gali lengvai suklaidinti. Pavyzdžiui, didžiojo etmono Grigaliaus Chodkevičiaus laiške tuo metu lauko etmono pareigas ėjusiam kunigaikščiui Romanui Sanguškai parašyta, kad drauge su siunčiamomis patrankomis buvo siunčiama ir "forma sviedinius lieti"¹⁰⁴. Kiti duomenys rodytų, greičiau priešingai, kad Žygimanto Augusto laikais sviediniai iš ketaus LDK nebuvo liejami. Norint išsiaiškinti, būtina paisyti jų gaminimo technologijos. Ketaus sviedinių neįmanoma pagaminti neturint krosnių, kuriose būtų galima išgauti ketų. Žygimanto Augusto valdymo laikais tokių krosnių LDK veikiausiai iš viso nebuvo. Lenkijoje pirmosios dirbtuvės, kuriose būdavo lydoma geležis ir gaminami ketaus sviediniai, buvo įsteigtos valdant Steponui Batorui 16 a. 8-o dešimtmečio pabaigoje, pasienyje tarp kunigaikštiskųjų ir karališkųjų Prūsų¹⁰⁵. Gali būti, kad Žygimanto Augusto laikais ketaus sviedinius LDK importuodavo iš Vengrijos, kaip ir valdant Steponui Batorui¹⁰⁶. Kartais būdavo pasirūpinama Vengrijoje užverbuoti ir darbu į Vilnių nusiųsti patrankų sviedinių gamintojus - kalvius¹⁰⁷.

¹⁰¹ Ten pat, l.5v. Čerkasų pilis: "Дело спижаное... Форма кулямъ до него медина у клещахъ железныхъ".

¹⁰² LM-37, l.129: "Куплено 2 полоники железныхъ ку литью куль за 8 грошей..."(1552m.). K.Gjrski. *Historija Artyleryi...* s.222. Lvove sutelktos ginkluotės inventoriaus detalė: "...cochlear in quo coquitur plumbum."

¹⁰³ J.Szapak. *Odełwnia kul działowych w Ryjewie. Przyczynek do dziejow przemyslu zbrojeniowego za Stefana Botorego*(toliau-J.Szapak. *Odełwnia kul...*) // kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 1968. Rok XVI Nr.4, s.698.

¹⁰⁴ Archiwum Sanguszkow... t.7, s.164:" fforma do licizia kvl jedna".

¹⁰⁵ B.Zientara. *Dzieje Małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV-XVIIw*(toliau- B.Zientara. *Dzieje hutnictwa...*). Warszawa, 1954, s.228; J.Szapak. *Odełwnia kul...* s.692-693 ir 697.

¹⁰⁶ B.Zientara. *Dzieje hutnictwa...* s.228.

¹⁰⁷ A.Chmiel. *Rachunki...* s.132:" Anno 1563, ...transmisi Vilnam fabros tres globorum Kugelschmid".

LDK artilerijos parke patrankų sviedinius gamindavo panašiai kaip ir kulkas: nukaltus patrankų sviedinių geležinius branduolius apliedavo švinu¹⁰⁸. Dalis sviedinių buvo naudojami be švininio apvalkalo¹⁰⁹. Apliedavo greičiausiai dėl to, kad išlekiantis sviedinys mažiau žalotų patrankos vamzdžio kanalą¹¹⁰, be to, švinas padidindavo sviedinio svorį ir atsparumą rūdims.

Amunicijos gamyba buvo arsenalų komendantų rūpestis. Andrius Matysas, 1568 m. Žygimanto Augusto paskirtas Vilniaus arsenalo komendantu, buvo įpareigotas, be kitų darbų, rūpintis ir patrankų sviedinių gamyba¹¹¹. Vis dėlto LDK pagamintų sviedinių trūko, jų kokybė buvo prastesnė negu importuojamų ketinių. Nuliejus pirmąsias patrankas Vilniaus patrankų liejykloje, dalį bandymui reikalingų sviedinių parsisiųsdino iš Lenkijos, o kitą dalį užsakė pagaminti Vengrijoje¹¹². Net po dešimties metų ketiniai patrankų sviediniai, skirti LDK artilerijos parkui, buvo gaminami Vengrijoje¹¹³.

Artilerijos pabūklų gamyba. Kada LDK buvo pradėtos gaminti patrankos? Istoriografijoje pasitaikydavo ir pasitaiko teiginių, kad jau Vytauto laikais Lietuvoje buvo gaminamos patrankos¹¹⁴. V. Žilėnas pastebėjo, kad tokie ir panašūs teiginiai neturi istorinio pagrindo¹¹⁵. Žinoma, būtų tas pats - pamačius automobilius Lietuvos keliuose imti ir sakyti: taip, jie čia gaminami, nes jų čia yra. Tiek M. Brensztejn'as, tiek V. Žilėnas teigini, kad Lietuvoje dar ir 1524 m. nebuvo liejamos patrankos, parėmė K. Górschio pateikta žinute, jog tuomet LDK didikai skundėsi Žygimantui Senajam, jog šis nepasirūpinęs, kad būtų nulietos ir į Lietuvą atsiųstos patrankos, tinkamos naudoti karo lauke¹¹⁶. Be to, 1548 m. pateikiami kaip data, kad Vilniuje jau tikrai buvo liejamos patrankos. Severino Bonerio ataskaitose rasta žinutė (1548 m.) apie Vilniuje lietas patrankas, K. Górski'ui "skambėjo kažkaip paslaptinai"¹¹⁷. Tiek M. Brensztejn'as, tiek V. Žilėnas tai priėmė už gryną pinigą, jos nepatikrinę.

¹⁰⁸ K.Gorski. *Historia Artyleryi...* s.246. Tikocino pilies 1579 m. inventorius ištrauka: "Kul ołowianych do wielkich falkonetow na szrot lanych 755."

¹⁰⁹ LM-563, L48v: Ostero piliis "...культ железных оловом облитыхъ до двухъ дель большихъ 23 и до меньшихъ 11... культу железныхъ необливанныхъ до сарпантиновъ семьдесятъ и две".

¹¹⁰ D.Goetz. *Die Anfänge der Artillerie*(toliau- D.Goetz. *Die Anfänge...*). Berlin, 1985, S.31.

¹¹¹ LM-530, L51v. Beveik identiško turinio raštas buvo išduotas Tomui Tiuringui, kuris greičiausiai pakeitė Andrių Matysą 1571m. Plg. LM-54, P.2 arba J.I.Kraszewski. *Wilno od Początkow Jego do Roku 1750*. Wilno, 1841, t.3, s.334-335.

¹¹² A.Chmiel. *Rachunki...* s.44-45.

¹¹³ Ten pat. s.44-45 ir s.142-146.

¹¹⁴ Žr. *Artillerija* // *Lietuvių enciklopedija*. T.I. Boston, 1953. P.229. A.Prochaska. *Dzieje Witolda*. Wilno, 1914, s.359.

¹¹⁵ V.Žilėnas. *Šaunamųjų ginklų kalykla Valkininkuose XVIa.(toliau- V.Žilėnas. Šaunamųjų ginklų kalykla...)* // *IS Lietuvių Kultūros Istorijos*. T.I. V., 1958. P.228.

¹¹⁶ M.Brensztejn. *Zarys dziejow ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*(toliau- M.Brensztejn. *Zarys...*). Wilno, 1924, s.17. V.Žilėnas. *Šaunamųjų ginklų kalykla...* p.228. K.Gorski. *Sztuka wojenna w Polsce za Zyguntow*. Warszawa, 1891, s.38.

¹¹⁷ K.Gorski. *Historia Artyleryi...* s.61.

Taip žinia apie Vilniaus patrankų liejyklą jau veikusią 16 a. 40-aisiais m. pateko į J. Ochmański'o bei H. Kotarski'o straipsnius¹¹⁸. Atrodo, kur kas patikimiau kiek "pavėlinti" Vilniaus patrankų liejyklos įsteigimo datą. Medžiagos, reikalingos patrankų liejimui, pirmą kartą iš Krokuvos buvo pasiųstos į Vilnių 1552 m.¹¹⁹. Tai, kad anksčiau nebuvo jų siunčiama, netiesiogiai liudytų, kad patrankų liejykla Vilniuje tuo metu dar neveikė. Jobas Bretfusas, karališkasis architektas, vadovavęs Vilniaus patrankų liejyklai, į Vilnių atvyko 1551 m.¹²⁰. Pirmas ir žinomas Vilniaus patrankų liejikas, Jurgis Gerlichas iš Šmalkaldeno, minimas taip pat 1552 m. Žygimanto Augusto laiške Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui¹²¹. Žygimanto Augusto valdymo metu pirmieji puškoriai į Vilnių iš Krokuvos buvo pasiūsti 1552 m., o 1553 m. jiems jau prireikė sviedinių patrankoms išbandyti¹²². Didžiojo kunigaikščio lėšomis Vilniuje sutelktų ir pagamintų patrankų inventoriaus pradinė data yra 1551 m. Todėl Vilniaus patrankų liejyklos įsteigimą anksčiausiai galėtume minėti 1551 m., o pirmoji jos produkcija dienos šviesą išvydo iki 1553 m.

Dėl Valkininkų šaunamųjų ginklų kalyklos įsteigimo datos taip pat tenka abejoti. Atrodo, kad pirmasis ją "atrado" V. Žilėnas¹²³. Aišku, kad Valkininkuose tikrai būta metalurgijos įmonės. Kada? Visa bėda, kad V. Žilėno nurodytos žinios apie į Valkininkus pasiųstus stalius negalima tiesiogiai sieti su patrankų liejyklos įsteigimu ar veikimu¹²⁴. Kiek teko pastebėti, minėtose sąskaitose Valkininkai niekuomet nebuvo siejami su patrankų gamybos reikalais. Todėl V. Žilėno pateiktas argumentas, esą 1605 m. Valkininkų inventoriuje minimo priekalo šone įrėžti žodžiai "de data anni 1551" liudija ginklų kalyklos įsteigimo datą, reikalaujantį svaresnio pagrindimo.

Žygimanto Augusto laikais patrankos buvo liejamos ne tik Vilniuje (gal ir Valkininkuose?). Kai 1568 m. Romanas Sanguška, Braclavo vaivada kartu ejęs ir LDK lauko etmono pareigas, informavo Lietuvos Didįjį kunigaikštį apie Vitebske sprogusią patranką, tai pastarasis liepęs patrankos gabalus laikyti Vitebsko pilyje, kad atsiųstas meistras iš jų nulietų naują patranką¹²⁵.

¹¹⁸ Ochmański. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV-XVI wieku // Studia i Materiały do Historii Wojskowości (toliau- SMHW). 1960, t.5, s.376; H.Kotarski. Wojsko Polsko-Litewskie podczas Wojny Inflanckiej 1576-1582 // SMHW, 1970, t.16, cz.1. s.95.

¹¹⁹ A.Chmiel. Rachunki... s.9-10. Reikia, žinoma, turėti omeny, kad šiame leidinyje trūksta 1550-1551m. sąskaitų.

¹²⁰ M.Brensztejn. Zarys... s.23.

¹²¹ P.Karge. Zur Geschichte des Deutchthums in Wilna und Kauen // AltpreuBische Monatsschrift. 1917.Bd.54, S.50.

¹²² A.Chmiel. Rachunki... s.44-45.

¹²³ V.Žilėnas. Šaunamųjų ginklų kalykla... P.229.

¹²⁴ Ten pat. P.lg. A.Chmiel. Rachunki... s.39-40.

¹²⁵ Archiwum Sanguszkow... t.7, s.278. L.d.k. Žygimanto Augusto laiško R.Sanguškai ištrauka(1568 07 21): "Што теж пишеи до нас даючи знати, ніж ся дело кватершлянгове розворвало,ино розказали есмо пану подскарбему земскому тамъ мистра выправити, который тамже тое дело зному перельеть."

1568 m. vasaros pabaigoje LDK kariuomenei užėmus Ulos pilį, joje buvusių sudegusių patrankų bronza buvo nugabenta į Vitebską. O patrankų liejimo meistras vis dar nebuvo išsiųstas¹²⁶. Praslinko dar keli mėnesiai ir pagaliau meistras buvo pasiųstas. Deja, Vitebsko jis nepasiekė. Vieni kalbėjo, kad galbūt jis pateko priešui į rankas, antri porino, kad galbūt jis pabėgo į savo gimtąją Rygą. LDK iždininkas Mikalojus Naruševičius specialiai pasiuntė savo žmones Rygon, kad išsiaiškintų, kaip ten yra buvę iš tikrųjų¹²⁷. Nors tolesni šios istorijos vingiai man nėra žinomi, bet galų gale Vitebske patrankos buvo nulietos. Vitebsko vaivada Stanislovas Pacas savo lėšomis nuliejo ir dedikavo Lietuvos Didžiajam kunigaikščiui tris siendaužes patrankas: Slibiną, Lakštingalą ir Raudoną Gaidį. Jų piešiniai ir sviediniai buvo nusiųsti Žygimantui Augustui¹²⁸. Praėjo daugiau kaip metai, kol planai virto darbais.

Negalima atmesti galimybės, kad Žygimanto Augusto valdymo laikais ir kitose LDK vietovėse bent epizodiškai galėjo būti liejamos patrankos. Tokia galimybė tikėtina, nes, pavyzdžiui, kunigaikštis K. Ostrogiškis, sudegus Žitomiro piliiai, iš jos pasigrobė 20 vežimų išsilydžiusių varpų ir patrankų bronzos, iš kurios Polonos pilyje buvo nulietas varpas¹²⁹.

Patrankų liejimas buvo labai sudėtingas darbas, reikalavęs iš puškoriaus liejiko daug žinių ir patirties. Patrankų liejimo procesas buvo daug kuo panašus į dar ir šiuo metu naudojamą varpų liejimą, kurio pagrindinis principas - vaško išdeginimas iš liejimo formos¹³⁰. Visų pirma reikėdavo pagaminti liejamos patrankos modelį. Išilginis, apie savo ašį pasukamas, medinis velenas, stovintis ant specialių ožių, būdavo apvyniojamas storomis virvėmis, kurios būdavo užtepamos "moliniu apvalkalu"¹³¹. Tuoj pat po to jis būdavo dengiamas keliais vaško ir lajaus sluoksniais, ant kurių būdavo viela arba geležiniais kaiščiais pritvirtinamos patrankos vamzdžio dar tuomet vaškinės paviršiaus detalės: delfinai, ašos, kakliukai, herbai ir pan. Ką tik pagamintas modelis būdavo prailginamas specialia konstrukcija (Überlauf), kuri turėjo pastorinti patrankos vamzdžio žiotis ir kad oro burbulai, liejant į formą skystą metalą, nesusikauptų pačiame vamzdyje. Nuliejus patranką, nereikalinga šios konstrukcijos dalis (lietis) būdavo nupjaunama. Pati liejimo forma būdavo suformuojama modelį aplipdant drėgnu moliu. Po to toks daiktas būdavo kaitinamas ant ugnies: jam besisukant molis sukietėdavo, o viduje buvęs vaškas ištėkėdavo pro specialius siaurus kanalus. Ištraukus veleną su moliniu apvalkalu likdavo atvira vamzdžio pavidalo liejimo forma. Patrankos vamzdžio

¹²⁶ Ten pat. s.286.

¹²⁷ Ten pat. s.309.(1568 12 07).

¹²⁸ Ten pat. s.335.(1569 10 15).

¹²⁹ A. Jablonowski. Rewizya... s.141.

¹³⁰ V.Schmidtchen. Die Feuerwaffen... S.52.

¹³¹ Ten pat. "das Lehmhemd".

apatinės dalies forma būdavo gaminama atskirai. Joje būdavo įtaisoma speciali konstrukcija, centruojanti patrankos vamzdžio šerdį. Abi šios liejinio formos būdavo vertikaliai pastatomos ir sujungiamos liejimo duobėje bei sutvirtinamos skersinėmis ir išilginėmis geležies juostomis. Norimo kalibro patrankos vamzdžio šerdis, pagaminta iš moliu dengto geležinio strypo, būdavo įstatoma į formos vidurį. Tuomet reikėdavo parūpinti didelį kiekį skysto metalo, kurį pildavo į formą, kai visi kiti minėti paruošiamieji darbai jau būdavo atlikti. 16 a. patrankos paprastai buvo liejamos iš bronzos, kurią sudarydavo maždaug 9 dalys vario ir 1 dalis alavo¹³². Patrankų liejikas paprastai laikydavo paslapyje savo naudojamo lydinio tikslų receptą, kaip kad ir tą momentą, kai reikėdavo, prieš pat išleidžiant išlydytą varį, pridėti alavo bei šiek tiek kitų išlydytų metalų: švino, geležies ir kt., idant liejinio kokybė būtų geresnė¹³³. Į formą supiltam metalui ataušus ir sukietėjus, pati forma būdavo sudaužoma, o šerdis ištraukiama, nupoliruojama ir ornamentuojama. Šiuos darbus atlikdavo specialūs amatininkai - auksakaliai¹³⁴. Nuo 16 a. pradžios pasitaikydavo, kad liejant patrankas, nenaudodavo minėtos šerdies. Tokiu atveju patrankos kanalas būdavo išgręžiamas. Tai padaryti būdavo nelengva. Pavyzdžiui, reikėdavo sugaišti 3 dienas, kad horizontaliuoju gražtu būtų išgręžtas patrankos, šaudžiusios 24 svarų (~14,5 cm skersmens¹³⁵) sviediniais, kanalas¹³⁶. Todėl dauguma patrankų iki 18 a. pab. buvo liejamos su iš anksto paruoštais kanalais¹³⁷. Kiekvienas liejimas būdavo gana rizikingas. Liejant tiek varpus, tiek patrankas ir maža klaida galėdavo nepataisomai sugadinti visą kūrinių. Jeigu defektai būdavo aptinkami iškart po patrankos nuliejimo, tai puškorius turėdavo didelių finansinių nuostolių, o jeigu pirmą kartą iššaukiant - jų pasekmės galėdavo būti kur kas liūdnės. Nesėkmingo nuliejimo atveju pats liejikas turėdavo padengti nuostolius arba savo lėšomis iš naujo perlieti¹³⁸.

Šalutiniai puškorių darbai. Įvairiuose dokumentuose galima aptikti tam tikrus kelių profesijų amatininkus, kurie būdavo vadinami ne tik puškoriais, bet ir, pavyzdžiui, staliais. Nežinia, ar visada galima atskirti, kur yra jau susiformavusi pavardė, o kur tik pravadė, kilusi iš konkretaus žmogaus amato pavadinimo. Pavyzdžiui, kaip šiandien reiktų pavadinti puškoriaus pagalbininką "Павель пивоварь муляръ"¹³⁹? Ar "Pivovaras" buvo pavardė, ar "alu-

¹³² V. Žilėnas. Šaunamųjų ginklų kalykla... P.231.

¹³³ V. Schmidtchen. Die Feuerwaffen... S.53.

¹³⁴ A. Chmiel. Rachunki... s.57. LM-60, L264.(1578 12 16). LM-37, L399;"Ленартъ Ингонфер золотникъ".

¹³⁵ T.Nowak. Z dziejow techniki wojennej w dawnej Polsce. Warszawa 1965, s.251.

¹³⁶ D.Goetz. Die Anfänge... S.46.

¹³⁷ В.Бехаймо Op. cit., c.315.

¹³⁸ D.Goetz. Die Anfänge... S.46.

¹³⁹ LM-37, L401.

daris" buvo vienas iš jo amatų? Vis dėlto ne visi atvejai tokie komplikuoti. Jei pasitaiko aiški pavardė, tai neabejotina, kad amatininko profesijos prierašas reiškia pačią profesiją. Aptardami tokius kelių profesijų amatininkus (puškorius) papildomai sužinosime apie puškorių kilmę, ir kokių darbų galėdavo prireikti artilerijos parke.

Puškorius stalius¹⁴⁰. Staliai, dailidės buvo nuolat reikalingi artilerijos parke, taisant patrankų lafetus. Įrengiant artilerijos ugnies pozicijas, jas reikėdavo sutvirtinti medinėmis užtvaramis¹⁴¹, o pati aikštelė būdavo išklajama lentomis, kad iššovusi patranka, stumiama atatranks jėgos, galėtų tolygiau pavažiuoti atgal.

Puškorius račius¹⁴² praversdavo, taisant dažnai iš rikuotės išeinančius lafetų ir vežimų ratus. Be to, stalių pareiga būdavo savo kėlimo įrankiais perkelti patrankos vamzdį nuo vežimo ant lafeto ir pan¹⁴³.

Puškorius kalvis¹⁴⁴. Be jau anksčiau minėtų metalo darbų, kalviai artilerijos parke kaustydavo lafetus ir ratus, pritvirtintus geležiniais lankais senesnio tipo patrankų kaladiniuose lafetuose ir, žinoma, šalindavo patrankų defektus.

Puškorius mūrininkas¹⁴⁵. Žodis mūrininkas pavartotas artilerijos parko kontekste (viena savo reikšmių) galėjo reikšti akmeninių sviedinių gamintoją. Mūrininkas taip pat būdavo reikalingas anuometinėje metalurgijoje ne tik mūrijant metalo darbams reikalingą krosnį, bet ir ruošiant negesintas kalkes, kuriomis būdavo paspartinamas geležies rūdos lydymas¹⁴⁶.

Puškorius stiklius¹⁴⁷. Nelengva pasakyti, ką galėjo veikti stiklius, tar naudamas artilerijos parke. Galbūt stiklius prižiūrėdavo žibintus, naudotus ugnies pozicijas apšviečiant tamsiu paros metu. Gal būtent kaip tik tokia ir buvo paskirtis "didžiojo geležinio žibinto", buvusio Bresto pilies arsenale¹⁴⁸. 17 a. ir anksčiau žibintais gynėjai apšviesdavo bastionus ir kitus pilies įtvirti-

¹⁴⁰ Ten pat. 1399v. Kai kurie į Ludzios pilį pasiūsti "Пушкары: Якуб Высемирскый слесар, Гендрыхъ фон Бучок столяр, Ганус Оренць столяр... а то помочники Янь Намиковский слесар, Янь Мешкиборхъ тесля; Ten pat. P.400 Янь Дидволь(lietuvis?) тесля ir kt." A.Chmiele. Rachunki... s.139: "Melchior Wernspechem von Neurodensi stolarz"; "Ioannes Radomski, currifex".

¹⁴¹ A.Chmiele. Rachunki... s.154: "Anno 1567, 4 Septembris... Carpentariis, qui locum iacularem muniebant... fl.-/6."

¹⁴² LM-37, 1399: "Александр Сливка штелмахъ".

¹⁴³ D.Ufano. Archelia... Пд., s.40.

¹⁴⁴ LM-37, 1397: Puškorių pagalbininkai "Бальцер Каменский коваль" p.399 "Матекъ коваль"; p.400 Павелъ Пивявский Коваль". A.Chmiele. Rachunki... p.136: "Sebastianus Flak, Cracoviensis, cantrifusor" p.151: "Bartholomeus Grumbanensis, tornator"; p.153: "Laurencius Wierzbienta, serrifaber, Andreas Sianko, cultrifaber".

¹⁴⁵ LM-37, 1398. Puškorių pagalbininkai "Гришко Пирхаль муляр, Томко Лекгат муляр" p.400v. Осекъ мураль ir kt.

¹⁴⁶ J.Szpak. Odlewnia kul... s.697.

¹⁴⁷ LM-37, 1399: "Даниель Шкляръ" p.400 "Юрей Шенговер шкляр".

¹⁴⁸ ДМАМЮ, с.443: "Лихтарь великий железный".

nimus¹⁴⁹. 15 a. Lenkijos artilerijos parke pasitaikydavo stiklinių sviedinių, kuriais veikiausiai šaudydavo nedidelio kalibro antsieninės patrankos; senojoje artilerijoje buvo naudojamos ir stiklinės granatos¹⁵⁰. Jeigu 16 a. vid. LDK artilerijos parke buvo tokios amunicijos, tai taptų aišku, kur dar galėjo būti panaudoti stikliaus įgūdžiai. Kol kas kažką panašaus aptikau tik Bresto pilies inventoriuje, kuriame tarp kitos amunicijos minima 2200 apvalių stiklo gabalų¹⁵¹.

Puškorius siuvėjas¹⁵². Siuvėjo ar kailiadirbio įgūdžiai praversdavo, siuvant odinius ar drobinius parako maišus ar taisant parakines¹⁵³. Gaminant padegamuosius sviedinius, padegamasis turinys būdavo įsiuvasamas į storą audinį.

Puškorius matininkas¹⁵⁴. Kiekvienas puškorius turėjo būti šiek tiek matininkas. Visų pirma reikėdavo pakankamai tiksliai apskaičiuoti reikiamą parako užtaiso kiekį, žinoti kokio svorio sviediniai kokiam pabūklui tinka. Įrengiant ugnies pozicijas, turėdavo būti atsižvelgiama į atstumą nuo apgaulamos pilies ar miesto sienų. Pačios patrankų pozicijos būdavo įrengiamos tam tikru atstumu viena nuo kitos. Svarbiausia juk reikėdavo sugebėti pataikyti ten, kur reikia.

Kartais puškoriai turėdavo atlikti ir kitus smulkesnius darbus: paruošti šventinius fejerverkus¹⁵⁵, išbandyti perkamų artilerijos pabūklų ar rankinių šaunamųjų ginklų kokybę¹⁵⁶.

Kartais puškoriai dirbdavo darbus, nesusijusius su artilerijos parku. Antai Kijevo pilies puškorius Stanislovas Masarčikas be pagrindinio darbo dar tvarkydavo pilies nutekamuosius vamzdžius, papildomai gaudamas 3 kapas grašių per metus¹⁵⁷. Kitas Kijevo pilies puškorius Jokūbas už metinę puškoriaus tarnybą gaudavo 15 kapų grašių ir 5 uolektis audinio, tiek pat gaudavo ir už pilies laikrodžio priežiūrą¹⁵⁸. Kaip pastebėjo K.Badecki's, metalo lieji-

¹⁴⁹ Žr. J.Naronowicz-Naronski *Budownictwo wojenne*; sk.8. *Wyposażenie twierdzy //WŻ zeszyt 8 B, s.185*: "...Kagancow 8, po dwa na bulwerk dla oswiecenia w nocy..."

¹⁵⁰ *Uzbrojenie...* s.160, archeologinių kasinėjimų metu moliniai ir stikliniai sviediniai buvo surasti Lenčiuoje, Kariše, Poznanėje, Gniezno. A.Pociūnas *Lietuvos artilerijos pabūklų liejyklos, dirbtuvės ir arsenalai//Mokslas ir Technika*, 1993, Nr. 11, p.21.

¹⁵¹ ДМАМЮ, с. 4435: "шкла округлого шибь 2200".

¹⁵² A.Chmiel *Rachunki...* s. 139: "Thomas Döring, Foltin Achtrud - Cracoviensis Miechowiczzi; Kaspar Miller von Lantzspergk, krawiecz"; s.153: "Christopherus Orłowski, crumenifex"; s.154: puškorius pagalbininkas "Simon Korziska, Pilsnensis, sutor".

¹⁵³ АВАК. Вильна, 1898 т.25, с. 122.

¹⁵⁴ A.Chmiel *Rachunki...* ū. 136: "Nicolaus Kominek ex Orzonow, mensator". LM-37, P.399 "Faltynъ померникъ".

¹⁵⁵ M.Bielsk. *O sprawie...* s. 33; "Czynią tez puszarke smoki ogniste takowymze prochem przypramionym, ktorzy latają po wietrze dzierząc za powroz, ale to nic nie pozyteczno ku potrzebie (karo reikalams).

¹⁵⁶ A.Chmiel *Rachunki...* s. 149, 140, 157.

¹⁵⁷ LM-563, l. 36 v.

¹⁵⁸ Ten pat. l.33.

kų, laikrodininkų ir puškorių amatai buvo glaudžiai susiję ir vienas kitą papildantys¹⁵⁹. Kaip pavyzdį galima paminėti, kad Vilniaus patrankų liejykloje 16 a. 2-oje puseje buvo liejamos ne tik patrankos, bet ir varpai¹⁶⁰.

Šiuo skyriumi galima paremti M. Gruševskio teiginį, kad puškoriai pilyse neretai būdavo vieninteliai techninės patirties žinovai, turintys gana skirtingų amatų įgūdžių¹⁶¹. Amatininkiškų profesijų pavadinimai, pasitaikantys prie puškorių ir jų pagalbininkų vardų bei pavardžių, rodo ne tik puškorių atliekamų darbų įvairovę, bet taip pat rodo, kokių profesijų amatininkai galėdavo tapti puškoriais. Lygiai taip pat puškoriai, nustoję eiti savo tarnybą, galėdavo papildyti įvairių amatininkų būrį¹⁶².

Žinant puškorių atliekamų darbų įvairovę, gali kilti klausimas: ar buvo puškorių daugumai kokia nors bendra profesinė prievolė. Kas buvo bendro tarp akmeninius sviedinius ir rankinius šaunamuosius ginklus gaminusių puškorių? Vien tik tai, kad jie buvo angažuoti artilerijos parke? Bet juk ne kiekvienas su artilerijos parku susijęs amatininkas buvo puškorius. Be jų, jame taip pat plušėdavo staliai, račiai, grioviakasiai, vežikai ir pan. Kiek pakeitus požiūrio tašką, klausimą galima būtų suformuluoti taip. Kuo, pavyzdžiui, skyrėsi puškorius, gaminęs salietrą nuo salietrininko taip pat gaminusio salietrą? Manychiau, kad skirtumas buvo toks, jog puškorius, gaminęs salietrą buvo vis dėlto puškorius, o ne salietrininkas, nes be šios prievolės jis dar turėjo prievolę pavojaus metu ginti pilį, šaudydamas iš patrankų. Atrodo, kad toks skirtumas tarp amatininkų buvo bendras puškorių bruožas - mokėjimas šaudyti iš patrankų. Pilies gynimo ar šaudymo iš patrankų prievolė pilių inventoriuose ar kituose dokumentuose kartais paminima, o kartais ne. Matyt, buvo tuomet ji tarytum savaime suprantama, todėl revizoriai dažnai jos net neužfiksavo. Be to, daugumos iš Krokuvos į Vilnių siunčiamų puškorių atrankos kriterijus buvo jų šaudymo iš patrankų patikrinimas. Amatininkai, pretendavę į puškorių tarnybą, turėdavo pagaminti padegamuosius sviedinius bei juos iš moryrų iššauti į vandenį (dėl saugumo). Tai nebuvo paprasta, ir pretendantai, neišlaikę egzamino, atkrisdavo¹⁶³.

Šaudymas iš patrankų. 16 a. vid. LDK artilerijos parke dar buvo naudojamos ir 15 a. bombardos¹⁶⁴. Jų užtaisymas trukdavo gana ilgai. Artilerijos

¹⁵⁹ K. Bodecki. Średniowieczne ludwisarstwo Lwowskie. Lwow, 1921, s. 28.

¹⁶⁰ LM-84, p. 306-306v.

¹⁶¹ М. Грушевский. Южнорусские господарские замки в половине XVI века. Историко-статистический очерк.

¹⁶² LV-84, 1209v: "...яко дал нам справу Авкгуштын Кинпер же дей братья его опустившы ремесло отпа саого до некоторых месьт нашихь шлодны и иньшим ся ремесломь бавять." (1598 03 26).

¹⁶³ A. Chmiel. Rachunki... s. 135-136.

¹⁶⁴ Активы относящиеся к истории Западной России. СПб, 1848, т. 36 (1544-1587) с. 152. Ištrauka iš Maskvos pasiuntinio pranešimo apie Lietuvos reikalus (1570 02 05): "...а Ява Еронима, сказывають, не

meno žinovai savo rašytiniuose veikaluose paliko patarimą, kad, prieš užtaisant bombardą, jos parako kamerą verta padalyti į 5 lygias dalis. Tris iš jų reikėdavo užpildyti paraku, vieną palikti tuščią, o į penktą įsprausti medinį kamštį¹⁶⁵. Paskui į patrankos vamzdžio kanalą įridenti akmeninį sviedinį. Kameroje uždegto parako dujos imdavusios plėstis ir pasiekusios tokį slėgį, kai medinis kamštis ilgiau nebegalėdavo jų suturėti, jos išsiverždavo ir iššaudavo sviedinį it kokį šampano kamštį. Kartais sviedinį dar aplipdydavo moliu¹⁶⁶ ar apkamšydavo pakulomis, kad pro šalį nutekėtų kuo mažiau dujų.

Disponuojant tobulesnėmis koliubrinis ar kartaunos tipo patrankomis, jų užtaisymui nebereikėjo medinių kamščių. Išmokus gaminti geresnės kokybės paraką (jis žymiai sparčiau sudėgdavo nei parako dulkių užtaisas), neliko būtinybės įtaisinėti atskirą nuo patrankos kanalą parako kamerą. Be to, metaliniai sviediniai, kurių kalibras buvo pakankamai artimas patrankos vamzdžio kalibrui, taip pat prisidėjo prie to, kad vientisos konstrukcijos patrankos galėjo šaudyti pakankamai efektyviai¹⁶⁷. Bet ir vėliau šio tipo patrankų sviediniai būdavo apkamšomi pakulomis arba samanomis, kad kuo mažiau parako dujų nueitų veltui¹⁶⁸. Parako dulkės taip pat dar buvo naudojamos. Po kiekvieno šūvio patrankos vamzdžio kanalą reikėdavo valyti šepėčiais, kad neliktų nešvarumų ir svilėsių, galinčių savaime uždegti įkraunamą paraką ir sukelti pavojų žmonių gyvybei. Po keletos šūvių patrankos būdavo aušinamos actu¹⁶⁹ arba vandeniu sudrėkintais avikailiais¹⁷⁰. Puškoriai, aptarnaudami artilerijos pabūklus, naudojo specialius įrankius: parako bertuvus, stumplius, šepėčius ir dideles adatas, skirtas pravalyti padegamąją skylę¹⁷¹. Tik puškoriai mokėdavo tinkamai paraku užtaisyti artilerijos pabūklą: pernelyg supresuotas parakas pasidarydavo nepralaidus ugniai, nepakankamai supresuotas lėtai degdavo. Tai buvo svarbi jų amato paslaptis.

16-17 a. naudojimasis rankiniais paraku užtaisomais šaunamaisiais ginklais buvo labai kompliktuotas. Prityręs šaulys muškietą užtaisydavo maždaug per 2 minutes¹⁷². Puškorių šaudymo įgūdžiai kartais būdavo panaudojami, suvedant tarpusavio sąskaitas. Kilus nesutarimams tarp Bistryčios klebono ir

---

любить всюю землю, что ходилъ къ Уле и многихъ людей истерялъ, до пяти тысячъ человекъ, и нарядъ большой и - малъ изъ Борисова у Григорья Ходкевича сильно и пушку большую Витовтову."

¹⁶⁵ P.Contamine. La Guerre... p. 267-268; K.Gorski. Historia artylerji...s. 23.

¹⁶⁶ V.Schmidtchen. Die Feuerwffnen... S. 18.

¹⁶⁷ P.Contamine. La Cuerre... p. 268.

¹⁶⁸ M.Bielski. O sprawie... s. 35: "...treba tez kulę dobrze obeslac w dziele sianem albo mchem, aby w ciesni bylo jesliby przestrone".

¹⁶⁹ A.Cniel Rachunki... s. 154: "Pro aceto ad refringerenda tormenta bellica fl.-/4."

¹⁷⁰ D.Ufano. Archelia... II d., s. 83.

¹⁷¹ Ten pat. II d. s/40.

¹⁷² Lugs. Handfeuerwaffen. Systematischer Ueberblick uber die Handfeuerwaffen und Ihre Geschichte. Berlin 1981, Bd. 1. S. 17.

vietinio pranciškonų vienuolyno viršininko, buvo pasikėsinta į pastarojo tėvą - Bistryčios vietininką Ilją. Karališkasis puškorius Petras, atvykęs su kitais sėbrais, nusitaikė ir šovė, bet nepataikė į sprunkantį Ilją. Pastarojo žodžiai (užfiksuoti teismo byloje), jog Dievas norėjo, kad jis nebūtų nušautas¹⁷³, visai tiksliai nurodo atsitiktinumą pataikyti į judantį taikinį, kai būdavo šaunama iš primityvių šautuvų su dagtinėmis spynomis. Po netaiklaus šūvio subėgę Iljos tarnai nužudė beginklį Petrą.

Dalyvavimas karo žygiuose. Ši, kaip ir ką tik aptartoji šaudymo iš pabrangų arba pilies gynimo prievolė, priskiriama prie puškoriaus karinių prievolių. Dalyvavimas kare, suprantama, buvo pati pavojingiausia puškorių kaip ir kitų karių tarnybos sritis. Samdytieji lenkų daliniai, 1565 m. kovo mėn. pradžioje nesėkmingai bandę paimti rusų pilį Krasnyj Gorodok, ugnies baterijose prarado nemažai pėstininkų ir puškorių¹⁷⁴. Žygimanto Augusto laikais Trakuose įsikūręs puškorius Benediktas Kniperis padėjo savo galvą Gdansko apgulties metu (1577-1578)¹⁷⁵.

Aptarus puškorių atlyginimus ir jų prievoles, matyti, kad puškoriai buvo įvairūs žmonės tiek savo kilme, tiek atliekamais darbais. Be to, sąlyginai juos galima būtų suskirstyti į gerai ir prastai savo amatą išmanančius puškorius. Lietuvos Didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, patvirtindamas kai kurių Gardino puškorių pašalinimą iš jų tarnybos, nurodė, kad jie prastai išmanė savo amatą¹⁷⁶. Gerai savo amatą išmanantys vietiniai ar iš užsienio į LDK atvykdavę puškoriai buvo rimti konkurentai anksčiau čia tarnavusiems puškoriams, kurie nesugebėjo patenkinti naujai keliamų reikalavimų. Tai galėjo paliesti ne tik tuos puškorius, kurie tesugebėdavo tik šiaip ne taip paraką pagaminti, dar kai ką paremuntuoti, bet ir kur kas labiau patyrusius. Antai Braclavo pilį revizavusiam Levui Potiejui, vietiniai puškoriai paliko neblogą išpūdį, bet vis dėlto jis pastebėjo, jog neblogai būtų, jeigu tarp tų rusų puškorių tarnautų vienas mokytas puškorius, lenkas arba čekas¹⁷⁷. Tuomet Čekijos puškoriai garsėjo kaip vieni iš geriausių¹⁷⁸. Jau minėtas Ovručo pilies puškorius Jokūbas Semenavičius, mokėjęs gaminti rankinius šaunamuosius ginklus, neteko savo atlyginimo, nes vietinis pilies seniūnas įkurdino geresnį puškorių. Priimant puškorius į tarnybą buvo laikomasi nuostatų, skiriančių

¹⁷³ РИБ, т. 16 с. 166. (1569 11 28).

¹⁷⁴ Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси (тогда Археографический Сборник...). Вильна, 1870, т. 7, с. 30. "...y tego mij the sprawe dal, że niemalo ludzij w rjczowaniu y w szanczach drabow y puszkarzow utraciwszy wozy wszystkie nazad...".

¹⁷⁵ A.Chmiel. Rachunki... s.4; LM-84, 1.209v.(1598. 03. 26).

¹⁷⁶ LM-42, 1.20v.

¹⁷⁷ A.Jablonowski Rewizya... s.121: "A wodze y toby neszkodilo, koliby mezy tych ruskich puszkaroy odin byl Lach abo Czech, nawczonyi puszkar, dla lepszoie y pewneyszoje sprawy y strelby zamkowoie"

¹⁷⁸ В.Бехайм Op. cit., с.311.

mokytus ir nemokytus, patyrusius ir nepatyrusius puškorius. Todėl kai kada dokumentuose būdavo užfiksuojama, kad vienas ar kitas pilies seniūnas priėmė į tarnybą patyrusį puškorį¹⁷⁹. Gal būt, kad tokius kriterijus inspiravo Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto veikla. Viename iš privileginių Didžiojo kunigaikščio raštų Dysnos miestiečiams buvo pabrėžta, kad jie mieste laikytų tinkamus, gerus puškorius¹⁸⁰.

Reikėtų šiek tiek dėmesio skirti ir tiems puškoriaus, kurie dėl savo asmeninių sugebėjimų, sugebėdavo užimti išskirtinę padėtį kitų puškorių atžvilgiu. Puškoriai, kurie gaudavo nemenką atlyginimą, turėdavo galimybių praturtėti. Kijevo puškorius Jonas, gavęs padidintą atlyginimą, po ketverių metų nusipirko mieste namą, kuriame gavo teisę turėti alaus ir midaus smuklę¹⁸¹. Puškorius Jonas, Mikalojaus sūnus, Vilniuje iš vieno amatininko našlės nusipirko sklypą su pastatais už 80 kapų grašių¹⁸². Lengva paskaičiuoti, kad tokia suma susidarydavo per 6-8 metus, jei puškorius gaudavo vidutinio dydžio atlyginimą. Surašius nuostolius, patirtus Dono kazokams 1590 m. užpuolus Bychovo pilį, paaiškėjo, kad nukentėjusysis puškorius Sopronas neteko žirgo, kainavusio 9 kapas grašių¹⁸³. Dauguma kitų žirgų kainavo 3-4 kapas ir tik dar vienas žirgas iš 50-ies pagrobtųjų buvo įvertintas tiek pat, kiek ano puškoriaus bėris.

Tinkamai tarnaujantys puškoriai galėdavo būti pakelti į aukštesnes pareigas. Antai 1563 m. Tomas Tiuringas, priimtas į Didžiojo kunigaikščio tarnybą, 1571 m. buvo paskirtas Vilniaus arsenalo komendantu (lot. armamentarius), gaunančiu 150 auksinų metinį atlyginimą¹⁸⁴. Puškorius ar iš puškorių kilęs (Beatos Ostrogiškienės Čiudnovo pilies pareigūnas) Dmitrijus Puškorius buvo apkaltintas, kad suorganizavo kunigaikščio Romano Sanguškos tarnų užpuolimą¹⁸⁵.

Puškoriaus, kaip išmanantiems karo dalykus, kai kada galėdavo būti patikėta tarnyba ar pareigos tiesiogiai nesusijusios su jų amatu. Antai Rogačevo pilies valdytojas, rotmistras Grigalius Baka, kviesdamas vietinį puškorį Borisą Danilavičių įstoti į jo raitąją kuopą karo tarnybai, suteikė jam žemės valdas ir kiemą Rogačevo mieste iki valdovo malonės. Didžiajam kunigaikščiui raštu ir žodžiu buvo pranešta, kad šis puškorius tinkamas tokiai karinei tarnybai¹⁸⁶. Pats Žygimantas Augustas skyrė gana atsakingas pareigas savo puško-

¹⁷⁹ LM-37, l.554. Žr. LM-37, l.434v.

¹⁸⁰ АЮЗР, т.1, с.166.(1569 11 28).

¹⁸¹ LM-12. P.259v.(1524 05 18).

¹⁸² LM-34, l.637v.(1557 12 01).

¹⁸³ Археологический Сборник... Вильна, 1867, т.1, с. 176.

¹⁸⁴ A. Chmel. Rachunki... s. 139.

¹⁸⁵ Archiwum Sanguszkow ... t. 7, s. 24. (1558 05 17).

¹⁸⁶ LM-51, l. 42.

riui Valentinui atstatant Braclavo pilį. Jis buvo pasiūstas iš Krokuvos 40-ies stalių ir 60-ies grioviakasių priešaky¹⁸⁷. Vyriausiuoju Braclavo pilies atstatymo darbų prižiūrėtoju buvo paskirtas Voluinės žemės maršalka K. K. Ostrogiškis, o puškorius Valentinus turėjo atlikti lyg ir architekto vaidmenį, nes jam buvo duota instrukcija, kur ir kaip turėjo būti atstatyta Braclavo pilis¹⁸⁸.

Baigiant galima pasakyti, kad puškoriaus padėtį tiek visuomenėje, tiek tarp tarnybos draugų lėmė ne tiek kilmė, kiek jo asmeniniai sugebėjimai.

---

¹⁸⁷ A.Chmiel. Rachunki...s. 22.

¹⁸⁸ LM-37,1.116 v: "...отсель тежь отъ насъ посылаемъ пушкara нашего Валентного, давши ему науку которымъ обычаемъ кштальтомъ а на месцы замокъ будовати маеть.